պատուել իր լաւագոյն բարիքները, եւ իր աշխատանքը կ'ընձեռէ օտարին։

Ցոյն հրաշքի մը մասին խօսուեցաւ։ Ճիշտ է։ Կայ նաեւ Հայ հրաշք մը։ Ի՞նչ բանի կը պարտի այս «Կամքը Ազգին», որուն պատմութիւնը այնքան ինքնատիպ է, այնքան տարբեր միւս հնդեւրոպական ժողովուրդներէն կամ ուրիշներէն, հեռաւոր կամ մերձաւոր։

Ամէնէն առաջ լեզուն է։ Լեզուն, մտածումի այս արտայայտութիւնը, որ հակառակ դաւաբարբառներու բաժանումներուն, հակառակ օտար ազդեցութիւններու, հակառակ պատմական զարգացումի, կը կազմէ փոխանակութեան եւ հասկացողութեան եղանակ մը, արտայայտութիւն մը զաղափարներու, աւանդութիւններու, որոնք ժողովուրդի մը ազգային գիտակցութիւնը կը ստեղծեն։ Հայերէնը, թէեւ տարածուած լեզու մը չէ, մշակոյթի լեզու մըն է որ շատ էական դեր կը խաղայ սկզբունքներու տարածման մէջ՝ որոնց վրայ կը հանգչի հնդեւրոպական ժողովուրդներուն քաղաքակրթութիւնը։ Քրիստոնէութեան հաստատութեան եւ տարածման մէջ, հայերէնը յատկապէս տեղ մը կը բռնէ որ ուշագրաւ է։ Այս դերը Հայաստանի եւ հայերէնի, երկու սահմաններու կամուրջին, ասիական եւ եւրոպական, գնահատուեցաւ իր արդար արժէքին համար Ֆրանսական մտաւորականութեան ընտրանիէն, երբ յատկապէս, մեր Արեւելեան Լեզուներու Վարժարանը, զգաց օգուտը եւ հարկը տեղ մը տալու հայերէնին իր ուսուցումներուն մէջ։

Ցայտարարուած 1798ին, իրագործուած 1812ին, հայերէնը եղաւ վարժարանին, յետ առաջին երեք մուսուլման լեզուներուն, – արաբերէն, թուրքերէն, պարսկերէն – առաջինը արեւելեան կոչուած լեզուներուն, բայց քրիստոնեայ լեզու մը, եւ մինչեւ այսօր ութ ուսուցիչներ ունեցած է։ Ամբութիւն երկու քաղաքակրթութիւններու միջեւ, երկու մտայնութիւններ, երկու մշակոյթ, քրիստոնեայ եւ իսլամ, հայերէնը եղաւ Եւրոպայի քաղաքակրթութեան սահմանը, որ իր բաժինը բերաւ ձեւաւորելու, եւ թէ կը շարունակէ մասնակցիլ։

Մեր երկրին մէջ, երջանիկ ենք ունենալ Հայ Վարժարանը, որ դարէ մը աւելի պահելով հանդերձ իր աւանդութիւնները, ապրեցաւ Ֆրանսացիի մը կեանքը։ Իմ աչքերուն համար, ան խորհրդանիշն է այս ընկերակցութեան, այս միութեան, հասարակաց գործունէութեան մը համագործակցութեան։

Երբ, 24 Սեպտեմբեր 1848ին, Լամարթին կը բանայ ձեր վարժարանը, կ'ըսէր. «Երբեք, եւ ոչ մէկ դարուն, այնքան յայտնի, այնքան պարտադիր, այնքան անհրաժեշտ եղած չէ հարկը փոխանակութեան գաղափարներու, ներշնչումներու, նորութիւններու, իմաստասիրական, նիւթական մեքենական, ճարտարարուեստական գիւտերու՝ որքան մեր ապրած դարուն։ Լեզուներու շփումը, այս մերձեցումը որ մէկը միւսին տեղ գործածելով, այնպիսի կէտի մը հասնի որ իրարու հետ խառնուին՝ այսօր մարդկութեան համար բարձրագոյն օգուտն է»։

Կը խորհիմ թէ ինչ որ Լամարթին կ'ըսէր 1848ին, այսօր նոյն գործունէութիւնն է, միայն ես պիտի աւելցնեմ թէ այն ժողովուրդները՝ որոնք աւելի ազդեցիկ կերպով գործունէութիւն մը ունին մարդկութեան համար, անոնք են՝ որոնք ամէնէն աւելի տոկուն ազգային գիտակցութիւնը ունեցան, եւ թէ գիտցան զայն կառուցանել հոգեկան սկզբունքներու վրայ։

Հայաստան այս օրինակը կու տայ մեզի։

Հարկ է խորհրդածել այս օրինակին շուրջ. հարկ է քանդակել մեր միտքին մէջ, մեզի Ֆրանսացիներուս համար, որոնց երբեք անտարբեր եղած չէ ձեր երկրին բախտը։ Ձեզի համար ալ, երիտասարդ բարեկամներ, որ կը ստանաք արդար վարձատրութիւնը։ Ձեր սորված ամէնէն լաւ դասը այն է՝ որ ձեզի կու տայ այն ժողովուրդը որուն կը պատկանիք։